

DOI 10.51582/interconf.21-22.05.2021.0015

Іваницька Наталя Борисівна

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології та перекладу
Вінницького торговельно-економічного інституту КНТЕУ, Україна

Іваницька Ніна Лаврентіївна

доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського, Україна

**ТРАНСПОЗИЦІЙНІ ТА ТРАНСФОРМАЦІЙНІ АСПЕКТИ
МІЖМОВНОЇ НОМІНАЛІЗАЦІЇ**

***Анотація.** У статті розкрито основні теоретичні аспекти процесу номіналізації як однієї із граматичних трансформацій, що застосовується для досягнення адекватності тексту перекладу в англо- українській та українсько-англійській мовних паралелях. Водночас номіналізація постає складним явищем в аспекті частиномовної транспозиції як у внутрішньомовному, так і міжмовному аспектах.*

***Ключові слова:** транспозиція, номіналізація, граматична трансформація, переклад, міжмовна паралель.*

Номіналізація як граматичний процес міжмовного характеру знайшов належне висвітлення в працях як лінгвістів, так і перекладознавців, навіть попри те, що сам термін почали використовувати порівняно недавно (див. праці Є.В. Бреус, А.В. Міхеєєва, В.Г. Гака, К.М. Сухенко, О.М. Старикової, О.О. Потебні, В.І. Карабана, Т.Р. Левицької, К.А. Кузьміної та ін.) [1; 2; 7; 8].

Слід зауважити, що проблема номіналізації в перекладознавчому полі була досліджена К.А. Кузьміною, яка захистила дисертацію «Трансформація номіналізації в англо-українському та англійсько-українському напрямках перекладу». У своїй праці авторка актуалізує увагу на міжмовних транспозиційних процесах, пов'язаних із субстантивними заміщеннями у тексті перекладу [4].

Здійснивши критичний аналіз праць попередників, маємо підстави стверджувати, що явище номіналізації є процес, покликаний збільшити номінативні елементи за рахунок зменшення дієслівних елементів (або ж функцій). Перетворення, охоплені номіналізацією, стають базисом для продукування статичної (нединамічної) семантики при паралельному зменшенні динамічної семантики мовних елементів вихідного тексту.

На думку З.Г. Коцюби, перекладачі, на жаль, звертають значно менше уваги на граматичний аспект при відтворенні тексту оригіналу, ніж на засоби інших рівнів, особливо лексичного. Проте саме граматики, тобто морфологія та синтаксис, виявляють глибинніші зв'язки, ніж елементи інших рівнів мовної структури, і найповніше відображають специфіку мови [3, с. 9]. Тому втрата граматичних особливостей відтворюваного тексту в багатьох випадках призводить до зміни характеру оригіналу та нівелювання авторського стилю [34, с.15].

Концепції вчених різняться наголосом на морфологічну, синтаксичну та семантичну сутність явища транспозиції, а також повнотою дослідження цього явища, що пов'язано з широким або вузьким розумінням терміна «транспозиція» у перекладознавчій науці, що спонукає до активних наукових пошуків у царині міжмовної транспозиції як однієї із ключових перекладацьких трансформацій.

Посилене студіювання явища транспозиції частин мови припадає на 60–80 роки ХХ ст., коли було започатковано основний термінологічний апарат на позначення цього явища. Наукові розвідки, що торкаються зазначеної проблеми насамперед у внутрішньомовних дослідженнях, заклали надійне підґрунтя для розгляду явища транспозиції на міжмовному рівні.

У лінгвістиці транспозиція – багатозначний термін, який потрактовують у широкому та вузькому значенні:

а) як будь-яке переносне вживання мовної форми, зокрема, використання теперішнього часу замість минулого чи майбутнього, функціонування наказового способу в значенні умовного, застосування розповідного речення

як спонукального тощо. Цим терміном маркують і метафоричне, метонімічне значення слів;

б) транспозиція (або функціональна транспозиція) маніфестує перехід слова з однієї частини мови до іншої [16, с. 37].

На думку О.О. Селіванової, термін транспозиція має три значення, що й зафіксовано в «Лінгвістичній енциклопедії» (кожне із значень має супровідну вказівку щодо сфер застосування): по-перше, транспозиція як дериваційний термін: «тип відношень між твірною та похідною основами слова, при якому твірна й похідна основи мають однакове понятійне ядро, однак різняться як частини мови. Транспозиція дієслів і якісних прикметників передбачає творення абстрактних іменників (*читати – читання; співати – спів; молодий – молодість, щедрий – щедрість*), транспозитивними для прикметників є похідні від них якісні прислівники (*веселий – весело*), для іменників, на думку деяких лінгвістів, такими є відносні прикметники (*скло – скляний*) і т. ін.» [5, с. 748].

На сьогодні в лінгвістиці не існує єдиного узвичаєного визначення явища транспозиції частин мови. Майже кожна наукова стаття містить авторське пояснення окреслених термінів і понять, відповідно до яких схарактеризовано й узагальнено категорії і поняття, якими послуговуються науковці у своїх дослідженнях, виокремлюючи лише їх певні актуальні аспекти.

Поступово поняття «транспозиція» увійшло в галузь перекладознавства, набувши окресленого змісту. Під транспозицією у сучасній науці про переклад здебільшого розуміють «заміну слова вихідної мови однієї частини мови словом іншої частини мови цільової мови у процесі перекладу або набуття ним іншої морфологічної категорії» [7, с. 9].

Питання транспозиції розглядається як один із різновидів певного типу перекладацьких трансформацій. У нашому дослідженні під транспозицією розуміється заміна словоформ мови оригіналу на словоформи мови перекладу, які відрізняються за граматичним значенням, частиномовними характеристиками та/або лексико-граматичним розрядом. Унаслідок транспозиції в перекладі слова можуть як переходити з однієї частини мови в

іншу, так і залишатися в межах тієї ж частини мови, змінюючи лише окремі формально-граматичні функції, які виконують різні граматичні категорії кожної частини мови.

Різні типи транспозицій здійснюються з метою адекватної передачі семантико-стилістичних особливостей відповідних лексем мови оригіналу лексемами мови перекладу з урахуванням їхніх мовленнєвих особливостей, норм і традицій спілкування. У разі повної транспозиції слово вихідного речення замінюється в перекладі словом іншої частини мови. У разі неповної транспозиції відбувається заміна граматичних форм, властивих окремим граматичним категоріям, зокрема, категоріям роду, числа, часу, а також може змінюватися синтаксична функція похідної одиниці без зміни її належності до певної частини мови

Визначаючи транспозицію одним із найпоширеніших типів перекладацьких трансформацій, варто коротко зупинитися на сучасному трактуванні останніх. Розвиток теорії перекладацьких трансформацій значною мірою завдячує працям таких відомих перекладознавців, як Л.С. Бархударов, В.Г. Гак, В.Н. Комісаров, Л.К. Латишев, Я.І. Рецкер, А.Д. Швейцер та ін. Однак, незважаючи на численні публікації, присвячені проблемі перекладацьких трансформацій, у науковому світі не існує єдиної думки щодо власне поняття перекладацької трансформації. На думку дослідників, більшість дефініцій не повністю розкривають сутність цього перекладацького явища. А в деяких випадках (наприклад у працях В.Н. Комісарова, Я.І. Рецкера, Г.М. Стрелковського) термін «перекладацька трансформація» використовується взагалі без чіткого визначення (як інтуїтивно зрозуміле поняття). Не вдаючись до детального аналізу наукових праць, зауважимо лише, що генеза розвитку поняття «перекладацькі трансформації» на сьогодні не є статичною. Із-поміж відомих підходів до їхнього трактування (Я.І. Рецкер, В.Н. Комісаров), у нашій роботі нам імпонує думка Л.С. Бархударова, який визначив перекладацькі трансформації як «численні та якісно різноманітні міжмовні перетворення, які здійснюються для досягнення перекладацької еквівалентності («адекватності перекладу»)

усупереч розбіжностям у формальних і семантичних системах двох мов» [8].

Отже, перекладацькі трансформації можна визначити як міжмовні перетворення, перебудову елементів тексту-оригіналу, перевираження змісту чи перефразування задля досягнення перекладацької еквівалентності.

Аналіз класифікацій перекладацьких трансформацій свідчить про те, що не існує єдиної думки щодо типів та видів трансформацій. Одні дослідники поділяють їх на типи (Т. Р. Левицька, А. М. Фітерман, Р. К. Міньяр-Белоручев, В. Н. Комісаров, Я. І. Рецкер), інші – на рівні, які дають змогу їх використовувати. Причому на різних рівнях можуть використовуватися як граматичні, так і лексичні трансформації (А.Д. Швейцер). Однак усі дослідники стверджують, що поділ трансформацій на типи та види є умовним. Це пов'язано з тим, що деякі трансформації майже не трапляються поза сполученістю з іншими трансформаціями. У цій роботі ми дотримуємося класифікації В.Н. Комісарова, який враховує характер елементів мови-оригіналу, що дає змогу поділити трансформації на три види – граматичні, лексичні та лексико-граматичні.

Усі розглянуті нами класифікації вчених-лінгвістів включають у свою систему такий прийом перекладацької трансформації як заміна частин мови, тобто транспозицію. Заміну частин мови Ж. Дарбельне і Ж.-П. Вінї, як і вищезгадані прийоми, відносять до непрямого перекладу, а Л. Латишев зараховує транспозицію до типу *морфологічних трансформацій*. Ми погоджуємося із цією думкою і кваліфікуємо морфологічні трансформації як міжмовний процес, під час якого відбувається заміна однієї частини мови іншою або декількома частинами мови. Наприклад: *With how vast a triumph – with how vivid a delight – with how much at all that is ethereal in hope did I feel, as she bent over me in studies but little sought – but less known, – that delicious vista by slow degress expanding before me.* – *З яким нескінченним торжеством, з яким тріумфуючим захопленням, з якою високою надією розпізнавав я, коли Лігейя схилилася наді мною під час моїх занять (без прохання, майже непомітно), ту чудову перспективу, яка поволі розгорталася переді мною.*

Транспозиція частин мови як один із найпоширеніших типів перекладацьких трансформацій мовних одиниць широко представлена в теоретичних працях науковців та активно застосовується практиками під час перекладу.

Значною мірою розвиток теорії міжмовної транспозиції завдячує Ш. Баллі, який уперше запровадив у науковий обіг поняття транспозиції. Обґрунтований аналіз теоретичних питань транспозиції представлено у працях Е. Сепіра та Л. Теньєра, де розглянуто сутність процесу транспозиції та мовні явища, пов'язані з механізмом переходу слів з одного лексико-граматичного класу в інший. У працях зазначених вчених підкреслюється роль і доречність транспозиції та обговорюються окремі її аспекти.

Різні підходи до вивчення транспозиції відбито у працях І.Р. Вихованця, А.С. Джура, В.І. Карабана, О.С. Кубрякової, А.Е. Левицького, С.І. Ожогана та інших дослідників. Концепції вчених різняться наголосом на морфологічну, синтаксичну та семантичну сутність явища транспозиції, а також повнотою дослідження цього явища, що пов'язано з широким або вузьким розумінням терміна «транспозиція» у перекладознавчій науці.

Послідовне вивчення цього явища і очікувані нові здобутки загальної теорії транспозиції є необхідними для глибшого осягнення широкого спектру мовних механізмів перекладу: структурних, семантичних, культурологічних тощо, які можуть залишитися поза увагою, якщо розглядати функціонування тих чи інших граматичних явищ на матеріалі кожної окремої національної мови без урахування особливостей, які виявляються в процесі перекладу. На нашу думку, саме транспозиція може виявити і пояснити системні взаємовідношення частин мови як лексико-граматичних класів слів і у мові оригіналу, і у мові перекладу.

У сучасному українському перекладознавстві ціла низка питань, пов'язаних із системним вивченням транспозиції, ще не отримала обґрунтованого пояснення. Визначення процесу транспозиції, поняття повної та неповної транспозиції, широкий та вузький підходи до аналізу цього явища залишаються на цей час одними з найбільш дискусійних.

Потреба висвітлення питань транспозиції найбільшою мірою стосується аналізу перекладів різножанрових текстів, оскільки текст-типологічні ознаки того чи іншого жанру висувають певні вимоги щодо перекладацьких трансформацій.

Міжмовні транспозиційні процеси викликані низкою факторів, з-поміж яких виділяють як власне структурні, так і комунікативно-прагматичні та стилетвірні. Так, зокрема, Є.В. Бреус заважає, що до номіналізації в англо-російському перекладі спонукає не стільки відмінності в способах граматичного оформлення комунікативної структури, а властива російській мові тенденція до номіналізації або опредмечення дій і процесів, тобто вираження їх через віддієслівні іменники, а не через дієслівні форми [1].

Водночас відстоюються думки про те, що мовно-системний рівень використання міжмовної номіналізації пов'язують із чіткою тенденцією англійської мови до компресії синтаксичних структур (К.М. Сухенко, О.Н. Старікова) [6; 7].

Істотно, що в дослідженнях мовознавців панує думка про те, що компресія синтаксичних структур є дотичною до розвитку бездієслівних речень (Е.Бенвеніст, О.С. Снітко та ін.). Подібне явище пояснюють відсутністю у «згорнених» номінативних англійських конструкціях особової форми дієслова, яка завдяки своїй здатності концентрувати основні форми та функції інших граматичних категорій є більш експресивною, більш семантично насиченою одиницею, що більшою мірою, ніж іменник, відносить нас до реальної дійсності, для якої більш характерною є динаміка, ніж статистика.

Нерідко транспозиційні процеси номіналізації пов'язують із когнітивними процесами переосмислення категорійного значення дієслова, що, у свою чергу, вербалізується мовним знаком. Унаслідок когнітивного осмислення категорійних ознак вихідної частини мови з'являються т.зв. віддієслівні іменники із новим значенням, в якому поєднані категорійні ознаки процесуальності, темпоральності (властиві дієслову) та предметності (властиві іменнику).

Зміни на семантичному рівні, що відбуваються у процесі номіналізації, зумовлюють здатність девербативів реалізовувати такі синтаксичні та дискурсивні функції:

1) піднімати референтну самостійність позначуваної дії, надаючи їй певну ознаку певної стабільної матерії, обмеженої в часі і просторі;

2) вводити девербатив до складу згорненої пропозиції як цілісну одиницю, здатну виконувати роль аканта іншої пропозиції;

3) позначати суб'єкт або об'єкт дії у включеній пропозиції, заповнюючи позицію підмета або додатка;

4) брати участь у перерозподілі комунікативного наголосу в реченні, отримуючи високий рівень домінувальності у ролі теми або реми висловлювання;

5) організовувати тематичну лінію тексту, отримуючи високий рівень домінувальності в позиції підмета;

6) називати дії без просторово-часових характеристик, безвідносно до діяча або носія ознаки.

Із позицій перекладознавства важливим видається здатність номіналізації змінювати як синтаксичний, так і комунікативний статус пропозиції, оформлюючи її речення.

Видається пріоритетною думка про те, що трансформація номіналізації є наслідком підлаштування перекладу до аналітичних конструкцій англійської мови, коли структурування синтаксису відбувається за допомогою складних лексико-граматичних конструкцій, що формуються навколо дієслівного центру на противагу українським реченням із розмитими межами дієслівного центру. Теоретичними підвалинами для такого твердження можуть бути тези, висловлені свого часу Е. Сепіром, В.М. Ярцевою, Т.О. Бертагаєвою та ін. про те, що в аналітичних мовах основне навантаження припадає на речення, тоді як у синтетичних мовах – на слово. Іншим теоретичним аргументом є спостереження Т.П. Андрієнко про особливу організувальну роль англійського дієслова-присудка в синтаксисі.

В українському перекладі, граMATика якого реалізується насамперед через флексійні вияви, покликані показати граMATичні відношення між словами в синтаксичних структурах, зникає потреба чіткої організації реченнєвих структур із обов'язковим дієслівним центром. Відповідно простежується тенденція до спрощення динамічної семантики через міжмовну транспозицію, що виявляється в номіналізаційних процесах, якими охоплюються дієслова-зв'язки, допоміжні дієслова, модальні дієслова, підрядні речення та інші синтаксичні одиниці з особовими формами дієслова. До структур вихідної мови, схильних до міжмовної номіналізації зараховуємо також англійські інфінітивні, дієприкметникові, герундійні форми та утворені на їх основі складні комплекси.

Проілюструємо вищенаведені міркування прикладами. Так, у реченні *To understand what is happening in the Royal family, TODAY has carried out extensive research* (<https://www.english-corpora.org/bnc/>) інфінітивна англійська форма *To understand* зазнає міжмовної трансформації і в українському перекладі більш природним буде звучання іменникової конструкції, пор.: *Для розуміння того, що відбувається в королівській сім'ї, газета «Сьогодні» провела низку незалежних досліджень.*

Іншим прикладом може бути переклад речення із інфінітивною формою в ініціальной позиції речення: *To evaluate Renaissance writing as only the expression of a cultural elite means being highly selective when choosing what material should be studied* (<https://www.english-corpora.org/bnc/>). В українському варіанті інфінітивна форма зазнає міжмовної номіналізації, що, відповідно, впливає на синтаксичне оформлення речення, пор.: *Оцінка творів мистецтва періоду Ренесансу як вираження культурної еліти може бути необ'єктивною, якщо взяти до уваги матеріал, який вивчають.*

Отже, міжмовна трансформація номіналізації – це процес збільшення в тексті перекладу питомої ваги номінативних елементів, функцій, ознак або статичних сем тексту оригіналу. Це означає, що трансформація номіналізації є процесом із певними проміжними етапами:

1) зменшення динамічної семантики без появи в реченнях перекладу номінативних елементів.

2) повне перетворення дієслівних елементів і структур речень тексту оригіналу на номінативні елементи й структури речень тексту перекладу.

Список джерел:

1. Бреус Е.В. Основы теории и практики перевода с русского языка на английский. М.: Изд-во УРАО, 2000. 208 с.
2. Винникова Т.С. О многозначном термине транспозиция и его отражении в словарях. *Развиток наукових досліджень' 2011: матеріали сьомої міжнародної науково-практичної конференції, м. Полтава, 28- 30 листопада 2011 р.* Полтава: Вид-во «ІнтерГрафіка», 2011. Т. 7. С. 46-50.
3. Коцюба З.Г. «Експресивність номінативних речень як перекладознавча проблема (на матеріалі англійської та української мов)». Дис...канд. філол. наук: 10.02.16. Л., 2000р. 209с.
4. Кузьміна К.А. Трансформація номіналізації в англо-українському та українсько-англійському напрямках перекладу: автореф. ... канд. філол. наук. 10.02.16. Київ, 2004. 18 с.
5. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля. К, 2006. 688 с.
6. Старикова Е.Н. Проблемы имплицитной номинализации в современном английском языке: автореф. дисс... д-ра філол. наук: 10.02.04. Киев, 1976. 22 с.
7. Сухенко К.М. Компрессия именных и глагольных структур при переводе с русского языка на английский: автореферат дисс. ...канд. філол. наук: 10.02.04.К., 1973. 25с.
8. Newmark P.A Textbook of Translation. L.: Longman, 2003. 292 p.
9. Nida E. A. Toward a Science of Translating. Leiden: B. J. BRILL, 1964. 331 p.
10. Toury G. The Nature and Role of Norms in Literary Translation. *Literature and Translation: New Perspectives in Literary Studies*. Leuven: Acco, 1995. P. 83–100.